

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

หลักนิติธรรมกับภาคธุรกิจ

จัดทำโดย นายสุพัฒน์พงษ์ พันธุ์มีเชาว์
รหัส 580339

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๓
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

หลักนิติธรรมกับภาคธุรกิจ

นายสุพัฒน์พงษ์ พันธุ์มีเชาว์

บทคัดย่อ

ประเทศไทยได้นำคำว่า “หลักนิติธรรม” มาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญครั้งแรก ในมาตรา 3 ววรรคสองของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 โดยบัญญัติว่าการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม โดยที่ประชาชนทั่วไปรวมถึงภาคธุรกิจยังไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของคำว่า “หลักนิติธรรม” หรือเข้าใจว่าไม่เกี่ยวข้องกับกิจการงานหรือการบริหารธุรกิจ การตระหนักถึงความสำคัญของ “หลักนิติธรรม” และบทบาทของตนในการส่งเสริมหลักนิติธรรมในธุรกิจจึงอยู่ในวงจำกัด แม้ส่วนหนึ่งที่เป็นบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทยซึ่งมีกฎของตลาดหลักทรัพย์ฯ เรื่องการกำกับดูแลกิจการที่ดีซึ่งรวมหลักนิติธรรมไว้แล้ว ก็เป็นเพียงภาคธุรกิจส่วนน้อย และแต่ละคนก็ยังไม่อาจมีความเข้าใจที่แตกต่างกันไป หรือแตกต่างจากนิติธรรมในความหมายของภาครัฐ ดังนั้น การส่งเสริมให้ภาคธุรกิจทั่วไปได้เข้าใจความหมายที่แท้จริงและตระหนักถึงความสำคัญของหลักนิติธรรม จนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในองค์กรธุรกิจ โดยภาครัฐให้การสนับสนุนพัฒนากฎหมายธุรกิจที่รองรับหลักนิติธรรมให้ครอบคลุมภาคธุรกิจทั่วไป จะช่วยให้ภาคธุรกิจซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมมีหลักนิติธรรมในบริบทที่สอดคล้องต้องกันทั้งในภาคธุรกิจด้วยกันและกับทางภาครัฐ ช่วยส่งเสริมให้เกิดสังคมนิติธรรมที่แท้จริงในประเทศไทย และส่งเสริมการพัฒนาการปกครองในระบอบประชาธิปไตยด้วยหลักนิติธรรมได้อย่างยั่งยืนสืบไป

The Rule of Law in Private Sector

Mr. Supattanapong Punmeechaow*

Abstract

Thailand has first adopted the “Rule of law” and legislate it in Section 3 paragraph 2 of the Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2550 which states that “The performance of duties of the National Assembly, the Council of Minister, the Courts, the Constitutional organizations and State agencies shall be in accordance with the rule of laws”. The recognition of the importance of the “Rule of law” and private sector contribution is, however, limited due to the lack of understanding of the essence of the “Rule of law” and general public perception that it takes no stake to their business affairs. Only few private sector, as listed companies, are governed under the corporate governance regulations of the Stock Exchange of Thailand which employs the “Rule of law”. Individual interpretations are also varied from the “Rule of law” in the mind of the authority. Private sector conscious can be boosted to understand the meaning and value of this rule as a tool applicable to their corporations. And with government support on business law reform incorporating such rule with extensive coverage, private sector and the government would have collective understanding among themselves and will help Thailand to develop the society with the Rule of Laws and to enhance the sustainable democracy administered by the rule of law.

Key words: Rule of Law, Business

---

*President & CEO of PTT Global Chemical Public Company Limited

ความนำ

ที่ใดมีสังคม ที่นั่นมีกฎหมาย (*ubi societas ibi jus*) โดยเฉพาะเมื่อสังคมพัฒนาขยายใหญ่ขึ้น กฎหมายก็ต้องพัฒนาตามไปด้วย จากการปกครองธรรมดา พัฒนาสู่การปกครองที่มีผู้แทน มีการออกกฎหมายผ่านกระบวนการนิติบัญญัติเพื่อให้ประชาชนยึดถือปฏิบัติตาม เพื่อให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข กฎหมายที่บังคับใช้กับทุกคนจึงต้องเป็นกฎหมายที่มีความชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยรวม

ประเทศไทยได้นำคำว่า “หลักนิติธรรม” มาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญครั้งแรก ในมาตรา 3 วรรคสองของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 โดยบัญญัติว่าการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตาม**หลักนิติธรรม** แต่รัฐธรรมนูญก็มิได้ระบุความหมายของคำว่า “หลักนิติธรรม” ไว้แต่อย่างใด

ความหมายและเป้าหมายของหลักนิติธรรม

ความเห็นของนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิ

ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์ กรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ ได้ให้ความหมายของหลักนิติธรรมไว้ว่าหมายถึง หลักพื้นฐานแห่งกฎหมายอันหมายถึงความรวมถึงการบัญญัติกฎหมาย การใช้การตีความ การบังคับใช้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมจะต้องไม่ฝืนหรือขัดแย้งต่อหลักนิติธรรมหรือหลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย หลักนิติธรรมหรือหลักพื้นฐานแห่งกฎหมายจะถูกกลวงละเมิดมิได้ หากกฎหมายหรือกระบวนการยุติธรรมขัดหรือแย้งต่อหลักนิติธรรม ผลก็คือจะใช้บังคับไม่ได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ หลักนิติธรรม คือ หลักที่อยู่เหนือกฎหมายทั้งปวง อยู่เหนือแม้กระทั่งรัฐธรรมนูญ หลักนิติธรรมจึงเป็นเสาหลักที่ใช้ค้ำยันหรือกำกับไม่ให้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมใดๆ กลายเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจที่ฉ้อฉล ไม่ว่าจะป็นรัฐสภา รัฐบาล หรือแม้แต่ศาล ไม่ให้ใช้อำนาจและดุลยพินิจตามอำเภอใจ หลักนิติธรรมจึงเป็นหลักการสำคัญที่ใช้ในการควบคุมกำกับให้รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ตุลาการ และหน่วยงานของรัฐทั้งหลายได้ใช้อำนาจไปตามกรอบที่กฎหมายกำหนดทำให้สังคมเกิดสังคมที่เป็นธรรม ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

โดยสรุป คือ หลักนิติธรรม (Rule of Law) หมายถึง การปกครองโดยกฎหมายที่ถูกต้องตามหลักสากล กฎหมายเป็นใหญ่ ไม่ใช่อำเภอใจของผู้มีอำนาจปกครองเป็นใหญ่ และยังมีความหมายถึงการแสวงหาความยุติธรรม ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลกันตามธรรมชาติ หรือเป็นความยุติธรรมตามธรรมชาติ หรือความเป็นธรรมในกฎหมาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ คุณธรรมทางกฎหมาย อันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่เหนือกว่าตัวอักษรของตัวบทกฎหมายนั่นเองอีกด้วย

หลักนิติธรรม นั้น มีเป้าหมายเพื่อจะจำกัดอำนาจของผู้ปกครอง หรือให้ผู้ที่มิอำนาจปกครอง ปกครองภายใต้กฎหมาย การออกกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือกระทำการใด ๆ ต้องอยู่ภายใต้ หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย และการกระทำใดๆ จะต้องไม่ฝ่าฝืน ขัด หรือแย้งต่อหลักนิติธรรม ทำให้เกิด ความรู้สึกยอมรับต่อกฎหมายซึ่งอยู่บนรากฐานแห่งความชอบธรรม หลักนิติธรรมจึงเป็นเหรียญอีกด้าน หนึ่งของประชาธิปไตย มีลักษณะเป็นรัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเป็นกฎหมายที่อยู่ สูงกว่ากฎหมายลายลักษณ์อักษรทั้งปวง ซึ่งสะท้อนคุณธรรมชั้นสูงทางกฎหมาย ขอบด้วยหลักนิติศาสตร์ และกระแสมวยุติธรรมทุกประการ

Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies ได้กล่าวว่าหลักนิติธรรม คือ หลักการปกครองที่บุคคลทั้งหลาย สถาบันและ หน่วยงาน ไม่ว่าจะเป็นสาธารณะหรือเอกชนรวมไปถึงรัฐ ความรับผิดชอบทางกฎหมายที่ได้มีการประกาศ อย่างเป็นทางการทั่วไป มีการบังคับใช้อย่างเสมอกันและสอดคล้องกับธรรมเนียมและมาตรฐานของสิทธิ มนุษยชนระหว่างประเทศ หลักดังกล่าวนี้จะต้องมีมาตรการเพื่อเป็นการประกันการเคารพและปฏิบัติต่อ หลักการความสูงสุดของกฎหมาย ความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย มีความโปร่งใสและยุติธรรมในการใช้ กฎหมาย การแบ่งแยกอำนาจ การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ความชัดเจนแน่นอนของกฎหมาย หลักเรื่องการเลือกปฏิบัติ ความโปร่งใสของกฎหมายและกระบวนการทางกฎหมาย

ลักษณะสำคัญของหลักนิติธรรม

หลักนิติธรรมมีลักษณะสำคัญ 8 ประการดังนี้

- 1) กฎหมายจะต้องบังคับเป็นการทั่วไปกับบุคคลทุกคน ไม่เว้นแม้แต่องค์กรเจ้าหน้าที่ของรัฐ
- 2) กฎหมายจะต้องได้รับการประกาศใช้อย่างเปิดเผย
- 3) กฎหมายจะต้องได้รับการตราขึ้นให้มีผลบังคับไปในอนาคต ไม่ใช่ตราขึ้นเพื่อใช้บังคับย้อนหลัง
- 4) กฎหมายจะต้องได้รับการตราขึ้นโดยมีข้อความที่ชัดเจน เพื่อมิให้เกิดการบังคับใช้ที่ไม่เป็นธรรม
- 5) กฎหมายจะต้องไม่มีข้อความที่ขัดแย้งกันเอง
- 6) กฎหมายจะต้องไม่เรียกร้องให้บุคคลปฏิบัติในสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้
- 7) กฎหมายต้องมีความมั่นคงตามสมควร แต่ก็จะต้องเปิดโอกาสให้แก้ไขให้สอดคล้องกับสภาพของ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้
- 8) กฎหมายที่ได้รับการประกาศใช้แล้วจะต้องได้รับการบังคับให้สอดคล้องต้องกัน กล่าวคือต้อง บังคับการให้เป็นไปตามเนื้อหาของกฎหมายที่ได้ประกาศใช้แล้วนั้น

การที่บ้านเมืองจะมีหลักนิติธรรม หรือ the rule of law นั้น กฎหมายจะต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

1) เป็นกฎหมายที่ออกโดย รัฐอธิปไตย (Sovereign) ซึ่งหมายถึงผู้มีอำนาจสูงสุดในบ้านเมือง ขณะนั้น เช่น สภาที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน หรืออำนาจเด็ดขาดจากรัฐบาลทหารที่มาจากการยึดอำนาจ ทั้งสองส่วนนี้ถือว่าเป็นรัฐอธิปไตย ประเด็นอยู่ที่ว่ารัฐอธิปไตยที่เป็นสภาที่มาจากประชาชนนั้น มีโอกาสที่จะออกกฎหมายที่สอดคล้องกับหลักนิติธรรม ส่วนที่มาจาก การปฏิวัติรัฐประหารนั้น เริ่มต้นเป็นอำนาจที่ขาดความชอบธรรม หรือ political legitimacy จึงยากที่จะนำไปสู่หลักนิติธรรมได้

2) กฎหมายต้องมีลักษณะสากล (Universalistic) บังคับใช้ทั่วไป ไม่ใช่ออกกฎหมายเพื่อคนๆ เดียว หรือคนกลุ่มเดียว หรือกฎหมายที่ใช้นั้นแม้จะใช้ทั่วไปทั้งสังคม แต่มีข้อยกเว้นมากมายจนข้อยกเว้นจะกลายเป็นกฎ ก็ไม่ถือว่าเป็นหลักสากล การออกกฎหมายเฉพาะตัวบุคคล เฉพาะเหตุการณ์ ย่อมยากที่จะอธิบายว่าเป็นหลักนิติธรรม

3) กฎหมายจะต้องมีสภาพบังคับ (Sanction) หรือที่เรียกเป็นภาษาง่าย ๆ ว่า enforcement กล่าวคือ ต้องนำกฎหมายไปบังคับเสมอภาคกันโดยไม่คำนึงถึงเหล่ากำเนิด เชื้อชาติ ศาสนา สถานะทางสังคม การบังคับกฎหมายต้องเป็นไปตามกระบวนการยุติธรรม ไม่ใช่กระทำโดยอำเภอใจ จะเห็นได้ว่า แม้กฎหมายจะออกมาเป็นลักษณะครบ 2 ข้อเบื้องต้น คือ มาจากรัฐอธิปไตยอย่างถูกต้อง มีลักษณะสากล แต่ถ้าการบังคับกฎหมายมีการเลือกปฏิบัติ กฎหมายนั้นก็จะเป็นหมิ่นและขาดความชอบธรรม หลักนิติธรรมย่อมเกิดไม่ได้ ความยุติธรรมย่อมไม่มี เมื่อความยุติธรรมไม่มี ความสามัคคีย่อมไม่เกิด การจะพูดถึงการอยู่ร่วมกันโดยสันติ มีความปรองดองอย่างสันติสุข กฎหมายจะต้องคงไว้ซึ่งความยุติธรรม ซึ่งเป็นหลักการอันศักดิ์สิทธิ์ เมื่อไหร่ก็ตามที่กฎหมายขัดต่อหลัก 3 ประการที่กล่าวมาความยุติธรรมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ความชอบธรรมย่อมไม่มี แม้จะปรากฏเหมือนว่ามีความถูกต้องตามกฎหมาย (legality) แต่ย่อมขาดความชอบธรรม (legitimacy) ความสงบเรียบร้อยของสังคมและการอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข มีความสามัคคีปรองดองย่อมเกิดขึ้นไม่ได้อย่างเด็ดขาด ถ้ากระบวนการออกกฎหมายและการบังคับกฎหมายยังมีลักษณะที่ขัดแย้งกับหลักการสากล

ภาคธุรกิจกับหลักนิติธรรม

ภาคธุรกิจหรือเอกชน นั้น แม้จะมีจุดมุ่งหมายในการทำการค้าเพื่อหากำไร เพื่อตอบแทนให้แก่ผู้ลงทุนหรือผู้ถือหุ้นของตน และการจัดการธุรกิจจะอยู่ภายใต้กฎหมายหลัก คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และ พรบ. บริษัทมหาชนจำกัด ก็มีพัฒนาการมาโดยมีการนำหลักนิติธรรมเข้ามาใช้ในการบริหารจัดการมากขึ้น โดยเฉพาะในบริษัทมหาชนจำกัดที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย มีการนำหลักการบริหารจัดการที่ดี (Good Corporate Governance) หรือหลักธรรมาภิบาลเข้ามา

ประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการอย่างเป็นรูปธรรม โดยฝ่ายจัดการได้ยึดถือปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และให้ความสำคัญ ตระหนักถึงคุณธรรมในการบริหารจัดการบริษัทฯ อันก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ถือหุ้นในระยะยาว

การนำหลักนิติธรรมมาประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการบริษัท

บริษัทพีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด(มหาชน) หรือ PTTGC เป็นบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย ในฐานะภาคเอกชนมีความตระหนักเข้าใจถึงหลักนิติธรรม ได้นำหลักนิติธรรมมาปรับใช้ในองค์กร เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมอย่างสูงสุดตั้งแต่ระดับภายในบริษัทฯ ด้วยกันเอง ผู้บริหาร พนักงาน ผู้เกี่ยวข้องไปถึงระดับภายนอก ต่อผู้ถือหุ้น ต่อองค์กรของรัฐที่กำกับดูแล และรวมถึงต่อภาคประชาชนด้วย

การนำหลักนิติธรรมมาใช้กับองค์กรของบริษัท ตามความเข้าใจของบริษัทฯ คือ **การปฏิบัติตามกฎหมาย**(Compliance) รวมถึง **การมีหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี หรือเรียกอีกอย่างว่าหลักธรรมาภิบาล** (Good Governance) ซึ่งถือเป็นหลักสำคัญที่ใช้ผสมผสานความสัมพันธ์ของโครงสร้างบริษัทฯ ตั้งแต่ระดับคณะกรรมการบริษัทฯ ผู้บริหาร พนักงาน รวมไปถึงผู้ถือหุ้น และผู้มีส่วนได้เสียต่างๆ เพื่อนำไปสู่การเจริญเติบโตของบริษัทฯ ผู้ถือหุ้นมีความมั่นใจกับการเติบโตอย่างยั่งยืนของบริษัทฯ การบริหารจัดการที่โปร่งใส เป็นธรรม ตรวจสอบได้ รวมถึงต้องดำเนินกิจการให้เป็นไปตามครรลองครองธรรม รวมทั้งเป็นไปตามจรรยาบรรณและจริยธรรมที่ดีของบริษัทฯ ซึ่งบริษัทฯ มีความเชื่อมั่นว่าการปฏิบัติตามกฎหมายและการกำกับดูแลกิจการที่ดีเพื่อให้สอดคล้องกับหลักนิติธรรม ถือเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินธุรกิจ และเป็นปัจจัยหลักในการเสริมสร้างให้องค์กรมีระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ มีความโปร่งใสในการปฏิบัติงานภายใต้กรอบจริยธรรมและจรรยาบรรณที่ดี มีความน่าเชื่อถือ สามารถเพิ่มคุณค่าให้แก่องค์กร เพิ่มศักยภาพในการแข่งขันและเป็นพื้นฐานของการเติบโตอย่างยั่งยืน ส่งผลต่อความเชื่อมั่นของผู้ถือหุ้น ผู้มีส่วนได้เสีย และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

การกำกับดูแลกิจการที่ดี มีหลักการใหญ่ๆ เพื่อให้การดำเนินการทั้งหมดขององค์กรสอดคล้องกับหลักนิติธรรมในเรื่องที่เกี่ยวกับสิทธิของผู้ถือหุ้น การปฏิบัติต่อผู้ถือหุ้นอย่างเท่าเทียมกัน บทบาทของผู้มีส่วนได้เสีย ความรับผิดชอบของคณะกรรมการ และบริษัทยังได้มุ่งมั่นเพื่อให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงและนำไปปฏิบัติเป็นประจำตามแนวทางของตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทยด้วย

บริษัทฯ เคารพและคำนึงถึงสิทธิของผู้ถือหุ้น โดยอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ถือหุ้น ซึ่งนอกจากจะได้รับสิทธิพื้นฐานต่างๆ ตามที่กฎหมายกำหนดแล้ว บริษัทยังจัดการให้ข้อมูลสารสนเทศที่สำคัญและเป็นปัจจุบัน จัดให้มีจดหมายข่าวถึงผู้ถือหุ้น ไม่ลิดรอนสิทธิของผู้ถือหุ้นในการศึกษาสารสนเทศของบริษัท และกำหนดสิทธิของผู้ถือหุ้นสำหรับการประชุมผู้ถือหุ้น การจัดส่งหนังสือนัดประชุมพร้อมเอกสารที่

เกี่ยวข้องให้ผู้ถือหุ้นล่วงหน้าก่อนวันประชุมเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถือหุ้นมีเวลาศึกษาข้อมูลล่วงหน้าก่อนวันประชุม กำหนดวัน เวลา สถานที่ในการจัดประชุมผู้ถือหุ้นโดยคำนึงถึงความสะดวกต่างๆ ในการเข้าร่วมประชุม บริษัทฯ ได้จัดการประชุมใหญ่สามัญผู้ถือหุ้น รายงานประจำปี งบการเงิน รายงานผู้สอบบัญชี รายงานผลการดำเนินงานของบริษัทฯ ในรอบปีที่ผ่านมา นโยบายการจ่ายเงินปันผล ข้อบังคับของบริษัทฯ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการประชุมผู้ถือหุ้น ดำเนินการทุกอย่างเพื่อให้เป็นไปอย่างโปร่งใส ถูกต้องตามกฎหมายและข้อบังคับของบริษัทฯ ให้ผู้ถือหุ้นมีสิทธิอย่างเท่าเทียมกันในการตรวจสอบการดำเนินงานของบริษัทฯ แสดงความคิดเห็น และส่งคำถาม และข้อเสนอแนะต่างๆ โดยคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องได้ตอบข้อซักถาม และข้อคิดเห็นที่สำคัญไว้ในรายงานการประชุมอย่างถูกต้อง นอกจากนี้ บริษัทฯ ยังได้ตระหนักดีว่ายังมีผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มต่างๆ นอกเหนือจากกลุ่มผู้ถือหุ้น

บริษัทฯ ได้กำหนดนโยบายการกำกับดูแลกิจการและหลักปฏิบัติเพื่อดูแลและปฏิบัติต่อผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มต่างๆ ด้วยความเป็นธรรม โดยยึดมั่นในความซื่อสัตย์ สุจริต ความมีมิตรภาพ และความเอื้ออาทรเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นผู้มีส่วนได้เสียภายในบริษัทฯ ได้แก่ ผู้บริหาร และพนักงานของบริษัทฯ หรือผู้มีส่วนได้เสียภายนอก ได้แก่ คู่ค้า คู่แข่ง เจ้าหนี้ หรือหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องชุมชน และสังคมส่วนรวมทุกฝ่ายเพื่อประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน โดยได้กำหนดแนวทางไว้ในคู่มือจรรยาบรรณธุรกิจของบริษัทฯ โดยได้สื่อสารให้ผู้บริหารและ พนักงานทุกคนได้รับทราบและถือปฏิบัติโดยทั่วถึง และกำหนดให้ผู้บังคับบัญชาทุกระดับชั้น มีหน้าที่กำกับดูแล ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติตามจรรยาบรรณที่กำหนดเพื่อให้มั่นใจได้ว่าสิทธิดังกล่าวของผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มต่างๆ ได้รับการคุ้มครองและปฏิบัติด้วยความเสมอภาคอย่างเคร่งครัด

นอกเหนือจากแนวนโยบายด้านการกำกับดูแลกิจการตามที่กล่าวข้างต้นแล้ว บริษัทฯ ยังได้มุ่งเน้นและส่งเสริมให้พนักงานทุกคนตระหนักถึงค่านิยมการทำงานร่วมกันที่เรียกว่า “GCSPiRiT” ซึ่งค่านิยม GCSPiRiT ของบริษัทฯ นี้ ได้บรรจุหลักนิติธรรม ในด้านความรับผิดชอบต่อสังคม การสร้างเสริมจริยธรรม ความซื่อสัตย์และการให้เกียรติและเคารพสิทธิ เสรีภาพซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นค่านิยมที่ส่งเสริมและสนับสนุนหลักนิติธรรมในระดับบุคคลไว้อย่างชัดเจน ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

ในด้านสังคม บริษัทฯ ได้ให้การสนับสนุนกิจการอันเป็นประโยชน์และส่งเสริมคุณภาพของชุมชนและสังคมส่วนรวม โดยให้ความสำคัญในการรักษาสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ไม่กระทำการใดๆ ที่มีผลเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม มีการปฏิบัติตามมาตรฐานต่างๆ เช่น มาตรฐานอุตสาหกรรม และมาตรฐานสากล ได้แก่ International Organization for Standardization หรือ ISO , Corporate Social Responsibility, Department of Industrial Works หรือ CSR-DIW, มาตรฐานสิ่งแวดล้อม, มาตรฐานอาชีพนานาชาติ ในการทำโครงการก่อสร้างมีการประเมินผลกระทบต่างๆ เช่น Environmental

Impact Assessment (EIA) และ Health Impact Assessment (HIA) ตามกฎหมาย และมีการปลูกฝังจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคมให้เกิดขึ้นในหมู่พนักงานทุกระดับอย่างต่อเนื่อง โดยมีการควบคุมให้มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย และ กฎระเบียบที่ออกโดยหน่วยงานกำกับดูแล

นอกจากนี้บริษัทฯ ยังให้ความสำคัญและมุ่งมั่นในการดำเนินธุรกิจตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนของบริษัทชั้นนำระดับโลก หรือ ดัชนีการพัฒนาคความยั่งยืน ตามหลักสากลของ Dow Jones Sustainability Indices (“DJSI”) โดยบริษัทฯ ได้มีการดำเนินงานตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้มาอย่างยาวนาน จนได้รับการยอมรับจาก United Nations , World Business Council for Sustainable Development รวมถึงสถาบันในประเทศ เช่น ตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย และมีการนำแนวปฏิบัติสากลด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาปรับใช้ในองค์กร โดยการคิดค้นการวิจัยและพัฒนาเพื่อตอบโจทย์การพัฒนาอย่างยั่งยืน ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การลงทุนพลาสติกชีวภาพ (Bioplastic) ซึ่งกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้ ไม่ได้มีเพียงแคภายในองค์กรเท่านั้น แต่ยังขยายขอบเขตไปสู่ห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) เช่น คู่ค้า ผู้รับจ้าง และลูกค้าของบริษัทฯ ด้วย บริษัทฯ ได้มีการจัดทำคู่มือจรรยาบรรณสำหรับผู้ค้า (Supplier Code of conduct) เพื่อควบคุม ติดตาม และให้คำแนะนำต่างๆ ในการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมให้มีความชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น มีการตั้งเป้าและความพยายามลดก๊าซเรือนกระจก หรือ ลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างต่อเนื่อง ทั้งหมดทั้งมวลนี้ส่งผลให้บริษัทฯ ได้รับการจัดอันดับให้เป็น 1 ในบริษัทชั้นนำด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนในกลุ่ม Chemical Sector ประจำปี 2557

การนำหลักนิติธรรมมาปรับใช้ภายในองค์กร ได้ดำเนินการ 4 ระดับ ดังนี้

ระดับองค์กร

บริษัทฯ ให้ความสำคัญและมุ่งมั่นในการดำเนินธุรกิจตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนของบริษัทชั้นนำระดับโลก โดยใช้หลัก 2E 1S ซึ่งประกอบด้วยด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านสังคม ตามแนวคิดสากลของ Dow Jones Sustainability Indices (DJSI) หรือ ดัชนีการพัฒนาคความยั่งยืน โดยคำนึงถึงความอยู่รอดองค์กรและสังคม ที่ต้องเดินไปด้วยกัน ไม่มุ่งหาแต่ประโยชน์ทางธุรกิจอย่างเดียว มีการกำหนดนโยบายการกำกับดูแลการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามกฎหมาย กฎ ระเบียบ การจัดทำคู่มือการกำกับดูแลกิจการที่ดีและจรรยาบรรณธุรกิจและการกำหนดค่านิยม GCSPiRiT เป็นวัฒนธรรมของทุกคนในองค์กร

ระดับผู้บริหารระดับสูง

ผู้บริหารระดับสูงของบริษัทฯ มีความมุ่งมั่นในการดำเนินงานของบริษัทฯ ให้เป็นไปตามนโยบายของบริษัทฯ ในด้านต่างๆ ซึ่งรวมถึงการพัฒนาบริษัทฯ อย่างยั่งยืน ตามหลักสากล

1) ผู้บริหารระดับสูงต้องเป็นตัวอย่งที่ดี ของคนเก่งและคนดี โดยใช้หลักนิติธรรมในการบริหารงาน ให้ความสำคัญกับการพัฒนาธุรกิจที่ยั่งยืน มีความรับผิดชอบต่อสังคม โดยมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

2) ในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ หากมีประเด็นในเรื่องการใช้กฎหมาย กฎ ระเบียบต่างๆ ผู้บริหารจะต้องใช้ดุลพินิจในการตีความตามหลักกฎหมายด้วยความชอบธรรม

3) การประกาศใช้ระเบียบ ข้อกำหนด และคำสั่งของบริษัทฯ จะไม่กำหนดให้มีผลย้อนหลังได้กรณีที่เป็นโทษย้อนหลัง และพิจารณาใช้ดุลพินิจด้วยความเป็นชอบธรรมในกรณีที่เป็นคุณแก่ผู้ที่ต้องปฏิบัติตามระเบียบ ข้อกำหนดและคำสั่ง กรณีให้มีผลย้อนหลัง

4) ผู้บริหารที่ดีจะต้องมีใจที่เป็นธรรมและใช้ความยืดหยุ่นเป็นเครื่องมือในการบริหาร

ระดับกลุ่มงาน

ในระดับกลุ่มงานต่างๆ ของบริษัทฯ การนำบริบทด้านกฎหมายและหลักนิติธรรมมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานดังนี้

1) ต้องมีการเผยแพร่เป็นการทั่วไปให้ผู้ปฏิบัติงานทราบว่าบริษัทฯ มีระเบียบ ข้อกำหนดและคำสั่งที่บังคับใช้ในแต่ละเรื่องระบุไว้อย่างไร

2) ส่งเสริมค่านิยมขององค์กร คือ GCSPiRiT และปลูกฝังให้กลุ่มพนักงานในทุกกลุ่มงาน มีวัฒนธรรมร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ การเป็นทั้งคนดีและคนเก่งขององค์กร ซึ่งเป็นการปลูกและปลูกจิตสำนึกในหลักนิติธรรมในจิตใจ ในการปฏิบัติงานจึงอาจไม่ต้องประกาศระเบียบ ข้อกำหนด คำสั่งออกมาบังคับเกินความจำเป็น

3) การปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับระเบียบ ข้อกำหนดและคำสั่งของบริษัทฯ อาจพิจารณาด้านความยืดหยุ่นในการบังคับใช้ด้วย เท่าที่ไม่ขัดต่อกฎหมายและความชอบธรรม

4) ในกรณีที่ไม่มีการระเบียบ ข้อกำหนด และคำสั่งกำหนดไว้ ให้ใช้หลักนิติธรรมเข้ามาช่วยในการพิจารณาประกอบด้วย

5) จัดอบรมเรื่องหลักนิติธรรม จริยธรรม ในองค์กรในระดับกลุ่มงานอย่างเป็นรูปธรรม

ระดับบุคคล

บริษัทฯ และพนักงานของบริษัทฯ ได้สร้างค่านิยมการทำงานร่วมกัน เรียกว่า “GCSPIRIT” ซึ่งประกอบด้วยค่านิยม 8 ประการ คือ

G=Global Mindset ยึดถือมุมมองที่เป็นสากล

C= Customer Focus มุ่งเน้นลูกค้า

S= Synergy สร้างพลังร่วมอันยิ่งใหญ่

P= Performance Excellence มุ่งสู่ความเป็นเลิศ

I= Innovation สร้างนวัตกรรม

R= Responsibility for Society รับผิดชอบต่อสังคม

I= Integrity & Ethics สร้างพลังความดี และจริยธรรม

T= Trust and Respect เชื่อมั่นและเคารพซึ่งกันและกัน

ค่านิยมทั้ง 8 ประการนี้ เป็นค่านิยมในแต่ละด้านที่เป็นวัฒนธรรมร่วมกันของพนักงานบริษัทฯ ทุกคน ค่านิยมที่มาจากหลักนิติธรรม คือ ความรับผิดชอบต่อสังคม การสร้างพลังความดีและจริยธรรม และการเชื่อมั่นเคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความเข้าใจ ขออธิบายค่านิยมในแต่ละด้าน โดยสรุปดังนี้

ค่านิยม G ย่อมาจาก Global Mindset คือ การยึดถือมุมมองที่เป็นสากล ในฐานะที่บริษัทฯ มีความเป็นบริษัทฯ ชั้นแนวหน้าที่มีชื่อเสียงในระดับสากล บริษัทจึงได้สร้างค่านิยมและมุ่งเน้นให้พนักงานยึดถือหลักการนี้โดยให้พนักงานตระหนักถึงการพัฒนางานที่ทัดเทียมหรือเหนือกว่าบริษัทของค์กรข้ามชาติชั้นนำในอุตสาหกรรม เพื่อความสามารถในการแข่งขันในระดับสากล Global competitiveness พนักงานทุกคนกล้าที่จะเปิดรับความแตกต่างและในขณะเดียวกันก็เคารพความแตกต่างทางวัฒนธรรมทางสัญชาติ เพื่อการมุ่งมั่นพัฒนาที่ยั่งยืนและเป็นสากล

ค่านิยม C ย่อมาจาก Customer Focus คือ การมุ่งเน้นลูกค้า เนื่องจากบริษัทฯ เป็นองค์กรขนาดใหญ่ที่จะต้องขับเคลื่อนไปด้วยหลายส่วน และลูกค้าก็คือปัจจัยหรือส่วนสำคัญที่ทำให้การดำเนินธุรกิจเป็นไปอย่างเติบโต บริษัทจึงส่งเสริมค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับลูกค้าเป็นหลัก โดยให้พนักงานปฏิบัติต่อลูกค้า คู่ค้า และผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายอย่างให้เกียรติและเป็นธรรม เข้าใจถึงความต้องการที่แท้จริงของลูกค้า และรวมทั้งหมั่นรักษาความสัมพันธ์กับลูกค้าอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

ค่านิยม S ย่อมาจาก Synergy คือ การสร้างพลังร่วมอันยั่งยืน พนักงานทุกคนถูกปลูกฝังให้มุ่งมั่นที่จะทำงานร่วมกันเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายขององค์กรเป็นหลัก โดยการให้ความร่วมมือและหมั่นหาโอกาสในการช่วยเหลืองานขององค์กรทั้งภายในและระหว่างหน่วยงานอย่างเต็มความสามารถ

ค่านิยม P ย่อมาจาก Performance Excellence คือ การมุ่งสู่ความเป็นเลิศ บริษัทฯ ในฐานะที่เป็นองค์กรชั้นนำทั้งในระดับประเทศและระดับสากล ต้องดำเนินธุรกิจเพื่อก้าวสู่ความเป็นเลิศ พนักงานทุกคนจึงต้องปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถ มุ่งเน้นผลสำเร็จของงาน หมั่นติดตามผล รวมถึงมีการประเมินผลการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ

ค่านิยม I ตัวแรก ย่อมาจาก Innovation คือ การสร้างนวัตกรรมระดับพนักงานทุกคนมุ่งมั่นสนับสนุนและร่วมกันพัฒนาขีดความสามารถเพื่อให้เกิดนวัตกรรมโดยอาศัยความเชี่ยวชาญจากฐานความรู้ของบริษัทฯ รับฟังและส่งเสริมแนวความคิดใหม่ๆ กล้าคิดกล้าลองสิ่งใหม่ๆ หมั่นศึกษาแนวโน้มของอุตสาหกรรมในอนาคต เพื่อความก้าวหน้าและการพัฒนาอย่างเติบโตของบริษัท

ค่านิยม R ย่อมาจาก Responsibility for Society คือ ความรับผิดชอบต่อสังคม พนักงานทุกคนต้องตระหนักว่าบริษัทฯ จะต้องเติบโตอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กับการดูแลผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายอย่างเป็นธรรม ไม่มุ่งเน้นที่เป้าหมายทางธุรกิจเพียงอย่างเดียว แต่ได้คำนึงถึงชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมถึงรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดกระทบต่อชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม

ค่านิยม I ตัวที่ 2 ย่อมาจาก Integrity & Ethics คือ การสร้างพลังความดีและมีจริยธรรม พนักงานของบริษัทฯ ได้รับการปลูกฝังในค่านิยมด้านความดีเป็นอย่างมาก พนักงานจึงมุ่งมั่นที่จะสนับสนุนการดำเนินการต่อกันอย่างซื่อสัตย์โดยมีการบริหารจัดการอย่างโปร่งใส กล้ายืนหยัดทำในสิ่งที่ถูกต้อง ตามกรอบมาตรฐาน จรรยาบรรณทางธุรกิจ มีความโปร่งใสในการทำงานและตรวจสอบได้

ค่านิยม T ย่อมาจาก Trust and Respect คือ ความเชื่อมั่นและเคารพกันและกัน ค่านิยมเรื่องการเชื่อมั่นและเคารพกันและกันนี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การดำเนินการของบริษัทฯ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะพนักงานทุกคนได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ต่างปฏิบัติต่อกันต่อทุกฝ่ายอย่างเปิดกว้างเป็นกันเอง ทำให้เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันในการทำงาน

จึงเห็นได้ว่า ค่านิยม GCSPiRiT ของบริษัทฯ ได้มีการบรรจุหลักนิติธรรมไว้ในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม การสร้างเสริมจริยธรรม ความซื่อสัตย์และการให้เกียรติและเคารพสิทธิ เสรีภาพซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นค่านิยมที่ส่งเสริมและสนับสนุนหลักนิติธรรมในระดับบุคคลไว้อย่างชัดเจน ค่านิยม GCSPiRiT นี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการเกิดวัฒนธรรมองค์กรที่เข้มแข็ง เป็นตัวช่วยในการตัดสินใจสร้างความไว้วางใจกันและกัน และสร้างความรู้สึกร่วมในการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นตัวผลักดันที่สำคัญต่อวิธีการคิดและการปฏิบัติให้พนักงาน PTTGC ให้เป็นทั้งคนเก่งและคนดี เพื่อส่งเสริมหลักนิติธรรมให้เกิดขึ้นในองค์กร และพัฒนาต่อไปในระดับครอบครัว ระดับสังคมและระดับประเทศชาติได้ในที่สุด

บทสรุป

คำว่า “หลักนิติธรรม” เริ่มเป็นที่รู้จักของประชาชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 แต่ประชาชนโดยทั่วไปยังไม่เข้าใจความหมาย ความสำคัญและนำหลักนิติธรรมไปปรับใช้ได้อย่างแท้จริง ในภาคธุรกิจซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีการตระหนักถึงความสำคัญของหลักนิติธรรม และบทบาทของตนในการส่งเสริมหลักนิติธรรมในธุรกิจ โดยมีการพัฒนามาเป็นลำดับ โดยเฉพาะบริษัทที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย เช่น บริษัท พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด(มหาชน) ที่มีความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของหลักนิติธรรมในทุกระดับขององค์กร บริษัทฯ ได้นำหลักนิติธรรมมาปรับใช้ในองค์กรและต่อสังคมอย่างเป็นรูปธรรมโดยการกำหนดนโยบายการปฏิบัติตามกฎหมาย(Corporate Compliance Policy) การกำกับดูแลกิจการที่ดีและจรรยาบรรณทางธุรกิจ การปลูกฝังค่านิยมการทำงานที่เรียกว่า “GCSPiRiT” ซึ่งมีหลักนิติธรรมด้านความรับผิดชอบต่อสังคม การสร้างพลังความดี การมีจริยธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต นอกจากนี้ บริษัทฯ ยังดำเนินธุรกิจโดยคำนึงถึงการดำรงอยู่และการพัฒนาควบคู่กันขององค์กรและสังคม ตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามหลักสากลอีกด้วย ดังนั้น การส่งเสริมให้ภาคธุรกิจโดยทั่วไปได้เข้าใจความหมายที่แท้จริงและตระหนักถึงความสำคัญของหลักนิติธรรม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในองค์กรธุรกิจได้อย่างเป็นรูปธรรมอย่างแท้จริง จึงมีความสำคัญและจำเป็นต่อการสร้างสังคมนิติธรรมที่แท้จริงในประเทศไทยและส่งเสริมการพัฒนาการปกครองในระบอบประชาธิปไตยด้วยหลักนิติธรรม ทำให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมนานาอารยประเทศ ทั้งในระดับอาเซียนและระดับโลกได้อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

หนังสือ

กำชัย จงจักรพันธ์, 2555, “หลักนิติธรรม”, ใน วารสารบทบัญญัติ, ปีที่ 68 ฉบับที่ 4 หน้า 26-51.

บริษัท พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน), 2557, “นโยบายการกำกับดูแลการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามกฎหมาย กฎ ระเบียบ (Corporate Compliance Policy)” กรุงเทพฯ: พีทีที โกลบอล เคมิคอล

หน่วยงานกำกับองค์กรและเลขานุการบริษัท บริษัท พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน), 2557, “คู่มือการกำกับดูแลกิจการที่ดีและจรรยาบรรณธุรกิจ” กรุงเทพฯ: พีทีที โกลบอล เคมิคอล

อุทัย อาทิวะ, “อำนาจและจริยธรรมในการปกครอง”, ใน วารสารร่มพฤษ์, ปีที่ 25, ฉบับที่ 3 มิถุนายน – กันยายน 2550

วิชฌู เครื่องงาม, 2555, การใช้หลักนิติธรรมในประเทศไทย, ใน วารสารสหวิทยาการวิจัย, ฉบับบัณฑิตศึกษา 1 (1): หน้า 1-12.

สารสนเทศจาก World Wide Web

คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ, หลักนิติธรรม The Rule of Law ความหมาย สำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม, จาก

<http://www.nrlcthailand.org/nrlc2013/download/20141126.pdf>

[สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

จุฬารัตน์ เอื้ออำนวย และ กมลทิพย์ คติการ, หลักนิติธรรมกับสังคมไทย: คุณค่า ความหมาย และการนำไปใช้, หนังสือชุดโครงการเวทีความคิดเพื่อการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทย ลำดับที่ 2, จาก

<http://v-reform.org/wp-content/uploads/2012/07/20111230155024654.pdf>

[สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, ปาฐกถาเรื่องการปฏิรูปการเมืองภายใต้หลักนิติธรรม, เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2557 ในโอกาสครบ 16 ปี การสถาปนารัฐธรรมนูญ, จาก <http://isranews.org/thaireform-data-politics/item/29312-kpi11.html> [สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

โกคิน พลกุล, **หลักนิติรัฐและหลักนิติธรรม**, จาก <http://www.pub-law.net/publaw/view.aspx?id=1223> [สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

ลิขิต อีระเวคิน, **หลักนิติธรรมและความสงบเรียบร้อยในสังคม, 2554** จาก http://www.dhiravegin.com/detail.php?item_id=000962 [สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

Pattraporn, **หลักนิติธรรม ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืน**, จาก <http://www.lrct.go.th/th/?p=5716> [สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

ชาญเชาวน์ ไชยานุกิจ, **หลักนิติธรรมและการมีส่วนร่วม**, จาก <http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/politics/opinion/charnchao/20131126/544893/หลักนิติธรรมกับการมีส่วนร่วม.html> [สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ก.พ. 58]

ดร.เจษฎา โทณะวณิก, **บริบทด้านกฎหมายและหลักนิติธรรมที่มีผลกระทบต่อการบริหารงานอุดมศึกษา**, จาก <http://www.arit.rmutp.ac.th/kms/wp-content/uploads/2009/11/norborkor13.9.pdf> [สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ก.พ. 58]

ปภาวดี อินดมเดช, **สิงคโปร์: กรณีศึกษาความสำเร็จทางการค้าจากหลักนิติธรรม**, จาก <http://www.itd.or.th/research-article/576-ar> [สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ก.พ. 58]

บริษัท เจ. เอส. พี. พร็อพเพอร์ตี้ จำกัด (มหาชน), **จริยธรรมธุรกิจ**, จาก <http://www.jsp.co.th/about-06.php> [สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ก.พ. 58]